

ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

INDŲ ARCHITEKTŪROS ESTETIKA: VĀSTUŠĀSTROS IR JŲ PROBLEMŲ LAUKAS

The Aesthetics of Indian Architecture:
VĀSTUŠĀSTRA and their Field of Problems

SUMMARY

The article considers the treatises in which the aesthetical and technical-iconographic problems of Indian architecture are analyzed. It divides the treatises according the main characteristic problems discussed in them. In each division, the specific relations between the problems of architectural aesthetics and various regional and historic ideologies are exposed. The peculiarity of *vāstuśāstra* tradition and the phenomenon of maecenacy are discussed.

INDŲ ARCHITEKTŪRINĖS ESTETIKOS IŠTAKOS

Indijos subkontinente aptinkame vieną seniausių pasaulyje urbanistinės architektūros ir su ja tiesiogiai susijusios architektūrinės estetikos tradicijų. Jos ištakos siekia III tūkst. pr. Kr., kai šiame regione iškilo protoindiškų Harappos ir Mohendžo Daro civilizacijų milžiniški tiems laikams apie 40 000 gyventojų miestai su išplėta infrastruktūra. Kadangi trūksta to laikotarpio architektūros statinių eksterjero ir visumos geres-

nio suvokimo, todėl ir indų architektūros estetikos ištakų tyrinėjimai dažniausiai prasideda nuo aiškinimosi seniausių aukurų arba konstruktyvių bei estetinių protoindiškų civilizacijų reprezentacinių pastatų, gyvenamųjų rajonų įtvirtintų namų tipų, skulptūros kūrimo principų. Tikriausiai dėl nomadų įsiveržimo iš šiaurės šie svarbūs urbanizuotos kultūros centrai sunyksta ir jų architektūrą laimėjimai nugrimzta į praeitį.

RAKTAŽODŽIAI: indų architektūros estetika, mecenatystės fenomenas, šilpašāstra, vāstuśāstra.

KEY WORDS: aesthetics of Indian architecture, phenomenon of Maecenacy, šilpaśāstra, vāstuśāstra.

Sistemingesni indų architektūrinės estetikos tyrinėjimai prasidėjo neseniai, tik XX amžiuje. Svarų indėlių į juos padarė Ananda Coomaraswamy, Panindra Nath Bose, Henri Parmantier, Stella Kramrisch, S. N. Dasgupta, Sarath Gunasinghe, S. P. Gupta, Raj Rewal, Michel Delahoutre'as, Bruno Dagens, Vincentas Lefevre'as ir kiti šios srities žinovai. Indų architektūros technines, estetines ir ikonografines problemas aptariančių traktatų tyrinėjimo srityje pastaraisiais dešimtmečiais daugiausiai nuveikė Danielio Schlumbergerio ir Jeano Filliozat mokinyš, *Institut Francais d'Indologie* mokslinis bendradarbis ir Paryžiaus universiteto III profesorius Bruno Dagensas, kuris daug metų dirbo minėto instituto filiale Indijoje Pondichéry mieste. Jis dalyvavo daugelyje mokslinių ekspedicijų ir detaliai aprašė daugybę šventyklų Indijoje, Afganistane, Kambodžoje, dešimtmečiais tyrinėjo ir vertė įvairius sanskrito kalba parašytus technines, estetines, ikonografines architektūros problemas gvildenančius traktatus, paskelbė fundamentalių šios srities tyrinėjimų ir daugelio šaltinių su plačiais komentarais vertimus į prancūzų kalbą. Svarbų naujaisią indų architektūrinės estetikos tyrinėjimą 2006 m. paskelbė ir jo sekėjas Vincentas Lefevre'as, kuris atkreipė dėmesį į daugelį anksčiau indų architektūrinės estetikos tyrinėjimų periferijoje buvusių problemų.

Tenka konstatuoti, kad stinga patikimų žinių ir apie ilgą Indostano pusiasalio architektūros istorijos tarpsnį nuo protoindiškų civilizacijų žlugimo iki kla-

sikinio periodo, kai vyravo greit nykstančios medinės architektūros formos. Apie šio laikotarpio architektūrą dažniausiai sužinome iš fragmentiškų paminėjimų vedų tekstuose apie galingas tvirtoves ir didingus rūmus. Pavyzdžiui, *Rigvedoje* užsimenama apie milžiniškus rūmus su 1000 durų, kitoje vietoje – apie statinį su 1000 kolonų. Tačiau tokie išspūdingi suapvalinti skaičiai galėjo būti ir poetinė didingumo metafora. Greta jų vediniuose tekstuose yra ir įvairių funkcijų bei tipų architektūros statinių paminėjimų. Iš daugybės indų rašytiniuose šaltiniuose aprašomų senovės pasaulietinės architektūros paminklų – didingų valdovų rūmų, tvirtovių, susirinkimų pastatų, galerijų, teatrų, įvairios paskirties administracinių pastatų – iki nūdienos išliko labai nedaug, kiek daugiau iš tvirtų medžiagų sukurtų sakralinės architektūros paminklų, kurie yra anksčiau klestėjusios sakralinės architektūros menka dalis.

Šimtmečiais Indostano pusiasalio gyventojai tobulino pagrindinius šiam civilizaciniam arealui būdingus architektūros statinių kūrimo principus ir racionalizavo įvairių architektūros formų ypatumus, kuriuose ryškėjo daugelis specifinių šio regiono vietinės architektūros tradicijas siejančių stilistinių bruožų. Architektūros estetikoje, kaip ir daugelyje kitų šios civilizacinės erdvės kultūros formų, pirmiausia atsispindėjo įvairių regioninių kultūros formų, funkcionalumo ir grožio sampratų įvairovė. Kita vertus, besiformuojanti architektūrinė estetika patyrė įvairių šiame

Aiholos šventyklų kompleksas

regione išsiskleidusių religinių tradicijų ir gretimuose kraštuose klestėjusių medinės ir akmeninės architektūros pastatų formų bei stilių įtaką. Ir pagaliau, ją paveikė istorinės raidos ypatumai, ypač invazijos ir užkariautojų diegiamos architektūrinių statinių formos, statybos technologijos, požiūriai į įvairių medžiagų panaudojimo galimybes.

Išsamesnės yra literatūriniais šaltiniais paremtos žinios apie indų architektūros raidą klasikiniu periodu, kai plėtojosi įvairios neišlikusios pasaulietinės ir religinės, iš plytų bei medžio pastatytos architektūros formos, susijusios su didžiųjų klasikinio periodo religijų sklaida. Čia reikėtų kalbėti pirmiausia apie rašytiniuose šaltiniuose minimus Magadhos ir Pataliputros architektūros ansamblius. Ši tradicija išsiskleidė

Maurja, Guptų dinastijų valdymo laikais. Tuomet regimas svarbus budistinės ir džainų architektūros pakilimo tarpsnis, apie kurį turime daugiau ne tik literatūriniais šaltiniais dokumentuotų duomenų, bet ir išlikusių jau akmeninės ir uolų skaptavimo architektūros ansamblių ar jų fragmentų, pagal kuriuos galima rekonstruoti architektūrinės estetikos principus ir specifinius statinių stilistinius bruožus. Tačiau iš reikšmingų ankstyvosios budistinės ir džainų architektūros paminklų ir architektūrinės estetikos problemas gvildenančių traktatų iki nūdienos išliko tik labai menka jų dalis, kadangi indų civilizacijos paveldas buvo niokojamas ne tik įvairių užkariautojų, bet ir vidaus karų. Vėliau greta įvairiais pavidalais išsiskleidusios hinduistinės architektūros ir architektū-

rinės estetikos į kokybiškai naują raidos tarpsnį įžengė rafinuota ir nepakankamai įvertinta džainų architektūros ir architektūrinės estetikos tradicija.

Pereinamuoju laikotarpiu iš vėlyvojo vedų į klasikinį periodą išryškėję poslinkiai menų hierarchijoje buvo nulemti stiprėjančių šalies centralizacijos tendencijų ir trijų pagrindinių ideologinių sistemų – brahmanizmo, budizmo ir džainizmo – įtakos augimo. Šios religinės sistemos ir vėliau į jų gretą įsijungusios įvairios hinduizmo pakraipos stipriai

veikė architektūrinės estetikos principų formavimąsi. Taip klasikiniu ir viduramžių periodais *greta tradiciškai vyravusios literatūrinės estetikos skleidėsi architektūros estetika, kurios plėtotę skatino architektūros ir glaudžiai su ja susijusios vaizduojamosios bei taikomosios dailės intensyvuojanti raida*. Vaizduojamoji ir taikomoji dekoratyvinė dailė tuomet dar nebuvo išsiskyrusios į savitas meninės veiklos sritis, todėl buvo suvokiamos kaip su vyraujančia architektūra susijusios menų sistemos dalis.

MECENATAI, KULTO TARNAUTOJAI, ARCHITEKTAI IR AMATININKAI

Gvildenant indų architektūrinės estetikos genezės problemas vertėtų paliesiti ir svarbią mecenavimo problemą, kadangi mecenavimo fenomenas Indijoje įgavo didesnius mastus nei Vakarų Europos civilizacijoje. Būtent mecenavimu

Osiano šventykla. 700 m.

galima paaiškinti milžiniškus didingų šventyklų statybos mastus indų civilizacijos erdvėje. Į didingų šventyklų ansamblių gausą atkreipė dėmesį jau daugelis pirmųjų į Indostano pusiasalį atvykusių Vakarų misionierių. „Tarp svarbiausių nurodymų turtingiems ir garbingiems žmonėms, – rašė abatas J. A. Dubois, – buvo patariama išleisti dalį įgyto turto šių šventyklų statybai ir su statybos darbais susijusių asmenų išlaikymui. Šis dosnumas yra veiksmingas dievų palankumo pelnyimo ir įžengimo į palaimos karalystę po mirties būdas.¹“

Kitaip nei Vakaruose, kur architektūrinės estetikos problemas gvildenantys traktatai buvo pirmiausia skirti architektams, Indijoje jų adresatas buvo platesnis. Į šį sąrašą reikėtų įtraukti 1) mecenatus, kurie finansavo brangiai kainuojančius statinius; 2) aukšto rango kulto šventikus, globojančius ritualais statinius; 3) architektus, kurie dažniausiai būdavo kilmingi arba aukšto rango pui-

kiai išsilavinę dvasininkai-architektai; 4) gausiausią kategoriją – įvairaus išsilavinimo amatininkus, atliekančius įvairius kultinių ir pasaulietinių pastatų, statulų statybos bei dekoravimo darbus.

Įvairiapusiškai tyrinėjęs mecenatystės fenomeną indų civilizacijoje Lefevre'as pagrindiniu architektūros traktatu adresatu laiko ne architektus, o būtent mecenatus, kurie šiuose tekstuose surasdavo svarbią bendriausią informaciją, padedančią aiškiau suprasti, kur kreipti savo veiksmus siekiant įgyvendinti savo šventyklos ar kitokių pastatų statybos sumanymus, tuomet kai architektai savo konkrečių profesinių uždavinių įgyvendinimą (parengti pastato projektą, pačius statybos darbus) turėjo papildyti daugybe žinių iš kitų mokslinio pažinimo sričių. „Mecenatas, – teigė Lefevre'as, – tokiu būdu yra pagrindinis visų statybos procesų išėities taškas.“² Svarbesnių architektūros ansamblių kūrimo nuopelnai dėl šios priežasties įvairiuose indų rašytiniuose šaltiniuose buvo priskiriami ne konkrečiam pastato projektą sukūrusiam architektui, o būtent mecenatui, kuris siekė savo dorybes ar nuopelnus išaukštinti finansiškai remdamas konkretaus sakralinio ar pasaulietinio objekto statybą.

Be mecenato, sakralinių ir svarbių pasaulietinių pastatų statybos procese labai svarbus vaidmuo teko atskiras tikėjimo kryptis atstovaujantiems aukšto rango kulto tarnams arba šventikams (*kartr* arba *yājamana*), kurie perėmė vedų epochos žinių ritualų globojimo funkcijas. Jie skirtinguose tekstuose buvo vadinami įvairiai, tačiau dažniausiai architektūros problemas aptariančiuose tekstuose va-

dinami *ācārya*, *guru* arba *deśika*. Šie kulto tarnai *vadovavo visiems su reikšmingų architektūros pastatų ar jų ansamblių statyba susijusiems ritualams, remdamiesi astrologinėmis žiniomis parinkdavo statinių vietą, jų orientaciją, nustatydavo konkrečioms funkcijoms palankiausias statinių vietas, palaimindavo statybų pradžią, kuruodavo ir pašventindavo svarbiausias šio proceso sudėtinės dalis*. Sprendžiant iš įvairių traktatų, kulto tarnų santykiai su mecenatais buvo nevienareikšmiai. Iš tiesų traktatai ritualiniuose vyksmuose svarbiausią vaidmenį teikia kulto tarnams, o mecenatas vaizduojamas kaip antraeilė už jų stovinti figūra, tačiau iš tikrųjų dažniausiai buvo kitaip: kas užsakė ir finansavo pastatų statymo projektus (mecenatas), tas ir buvo statinio atsiradimo proceso pagrindinė figūra.

Architektams šioje sudėtingoje, griežtai hierarchizuotoje socialinių santykių sistemoje priklausė tarpinė vieta tarp mecenatų, ritualams vadovaujančių šventikų ir amatininkams priskiriamų šilpinų. Skirtinguose architektūros problemas gvildenančiuose traktatuose ir įvairiais istoriniais tarpniais architektų vaidmuo yra traktuojamas skirtingai. „Sanskrito kalbos žodis *sthapati*, – aiškina studijoje *Statut d'architecte et artisan (Architekto ir amatininko statusas)* Raj Rewalas, – yra savo prasme artimiausias architektui. Paraidžiui verčiant jis reiškia „erdvės žinovas“, „erdvės valdovas“ ir pabrėžia architekto vaidmenį organizuojant ir tiksliai nustatant erdvės santykius su įvairiomis architektūrinio statinio funkcijomis.“³

Čia vertėtų priminti, kad daugelyje architektūros problemas aptariančių

Kailaša šventykla Eloroje. VIII a.

tekstų randame keturias pagrindines architektūros kūrėjų kategorijas: *sthapati*, *sūtragrahin*, *vardhaki* ir *taksaka*. Pavyzdžiui, minėtame traktate *Mānasāra* kiekvieno jų funkcijos siejamos su dieviška ja geneologija. Todėl jame vienas didžiųjų indų panteono dievų Šiva yra vaizduojamas kaip keturis veidus turintis didysis Visatos architektas, kurio kiekvienam veidui priskiriamos skirtingos simbolinės funkcijos.⁴

Architektai paprastai buvo išsilavinusio brahmanų (dvasininkų) luomo nariai, atliekantys jiems pavestas valdovo ar kito aukštuomenės atstovo pavestas funkcijas. Jie parengdavo šventyklos ar rūmų detalų projektą remdamiesi mecenato pageidavimais, o praktinį sukurto projekto įgyvendinimą pavesdavo jau konkrečioms žemesnių kastų akmentašių, raižytojų ir kitų sričių amatininkų briga-

doms. Tradicinėje indų visuomenėje amatininkams po architekto skiriamas antraeilis, hierarchiškai žemesnis, pagalbinis vaidmuo ir tai atsispindi architektūrai skirtuose traktatuose. Todėl ir juose šilpinai traktuojami kaip kitos kategorijos specialistai nei mecenatai, ritualų žinovai ar architektai. Jiems skiriami dažniausiai konkrečias architektūros technines problemas gvildenantys traktatai – šilpašastros. Jos orientuotos ne į intelektualius žmonės (kokiais, pavyzdžiui, buvo natjašastrų adresatai – išsilavinę žmonės, poetai, dramaturgai, teatro režisieriai), bet pirmiausia į paveldimus skulptorius, tapytojų cechų narius „šilpinus“ (*šilpin*, *rūpa-kara*, *citra-kara*), t.y. meistrus, kurie savo gyvenimo ir kūrybos principais labai priminė Vakarų Europos viduramžių amatininkų cechų narių kūrybinę veiklą, *daugiau traktuojamą kaip ama-*

tas nei menas. Jų autoriams pirmiausia rūpėjo ne grožis, estetiškumas, o *funkcionalūs praktiški dalykai: ar pastatas atitiks savo paskirtį, ar jo dekoras, įvairūs puošybos, skulptūriniai elementai tiks savo pasaulietinėms funkcijoms, ar sakraliniams tikslams, statant konkreitiems dievams pašlovinti skirtas maldos namus.*

Su architektūra glaudžiai susijusios skulptūros Indijoje suvokiamos ne kaip kūrybinės veiklos vaisiai, o pirmiausia kaip sakraliniai objektai, įvairių dievybių ar dieviškųjų kūrybinių jėgų išikūnijimas, atskleidžiantis estetinius konkrečios religinės krypties idealus. Šilpašastrose dažniausiai išskiriamos aštuonios pagrindinės šilpinų profesijos: portretinė tapyba (*alekhyā*), rašymas, medžio darbų meistro, altorių ir plytinių namų statyba, akmens apdorojimas, auksakalystė, dievų vaizdinių kūrimas (*devakarma*) ir tapyba (*citrakarma*). Architektūra čia gretinama su skulptūra, muzika, šokiu.⁵ Kadangi, kaip minėjome, pagrindiniai šilpašastrų adresatai šilpinai nebuvo eruditai, o labiau kultinio meno poreikius tenkinantys meistrai, todėl ir šilpašastrų tekstai nepasižymi literatūrinės estetikos traktatams būdinga aukštąja taisyklinga klasikinio sanskrito kalba, stiliaus aiškumu, rafinuotumu, preciziškai vartojamomis estetinėmis kategorijomis. Daug sunkumų tyrinėtojams kyla norint atgaminti, tiksliai interpretuoti netaisyklinga sanskrito kalba parašytų šilpašastrų kategorijų aparatą, autentiškai suvokti daugelio teiginių, idėjų prasmę, šifruoti miglotus tekstų fragmentus. Šilpašastrų tekstuose vartojama sinkretiška *tak.ati* (menas) sąvoka, apimanti amatus ir menus šiuolaikine

siaurąja prasme, kalba apie šilpinų kūrybos pobūdį. Cechiniais principais kuriamuose kanoniniuose religinio meno kūriniuose svarbiausios savybės buvo *naudingumas, funkcionalumas ir grožis.* Šių trijų kategorijų išskyrimas aiškiai apibrėžia tarpinę architektūros ir vaizduojamosios dailės padėtį tarp amatų ir menų. Todėl kultinio meno objektų kūrėjas šilpinas atliko ir amatininko, ir menininko funkcijas. Jos aprėpė visas pagrindines sakralinės architektūros, skulptūros, tapybos ir taikomosios dailės sritis, išskyrus šventyklų projektų kūrimą, – tai buvo išimtinė religiniam kultui tarnaujančių brahmanų, t.y. žynių, kastos prerogatyva.

Saviti architektūros ir vaizduojamosios dailės traktatų bruožai iš dalies paaiškinami ir jų atsiradimo aplinkybėmis. Kaip teisingai nurodo Sarath Gunasinghe, „šilpašastrų tekstai formuojasi veikiami senųjų vėdiškųjų *smṛta*, t.y. žodine forma iš kartos į kartą perduodamų slaptųjų profesinių cechų tradicijų.“⁶ Gausėjant žodinių „slaptųjų tradicijų“ tekstų, augant jų apimčiai, iškyla grėsmė iškraipyti amžiais kurtas kanonizuotas kūrybos taisyklės. Taigi visiškai natūraliai kyla būtinybė raštiškai koduoti žodines šilpinų cechų „slaptąsias tradicijas“, ir taip atsiranda pirmieji anoniminiai norminiai šilpašastrų tekstai. Juose, remiantis tradicijomis, reglamentuojama daugelis bendriausių šilpinų gyvenimo, kūrybos principų, apibrėžiami idealūs kompoziciniai sprendimai, proporcijos, kanonai, tradicijos sukurti, turintys konkrečią simbolinę prasmę ikonografiniai elementai.

Siekis vaizdine forma įprasminti naujus religinius, filosofinius, estetinius ide-

alus ir stiprėjanti kova dėl įtakos dvasi-
nio gyvenimo srityse vertė įvairių kryp-
čių ideologus atkreipti dėmesį į kultinę
architektūrą ir su ja susijusius menus,
plačiau panaudoti jų teikiamas galimy-
bes religijos mokymams iliustruoti. Indų
architektūros tradicija yra turtinga savo
istorinių ir regioninių stilių įvairove. Čia
sąveikauja ir konkuruoja tarpusavyje
įvairios archajinės, budistinės, džainų,
hinduistinės, tantristinės, islamiškos ir
kitokios architektūros formos, stipriai
paveiktos konkrečiuose Indostano pusia-
saliao regionuose skirtingu istoriniu me-
tu vyravusių architektūrinės estetikos
principų bei griežtai apibrėžtų normaty-
vinių nuostatų, besiremiančių skirtingo-

mis techninėmis konstrukcijomis ir nau-
dojamomis statybos medžiagomis. Indi-
joje architektūros statinių kūrimo proce-
sas buvo itin kruopščiai kodifikuojamas,
pakluso griežtiems konkrečios religinės
tradicijos ar konkretaus regiono kanoni-
nėms estetinės kodifikacijos sistemoms.
Kiekvienas regionas turėjo savo specifi-
nį tipologinį žodyną, pritaikytą konkre-
čioms klimato sąlygoms ir prieinamoms
statybinėms medžiagoms. Indiškojo kli-
mato šilumas sudarė palankias sąlygas
gyvenimui sušvelnintoje eksterjero riboje
tarp statinio vidaus ir išorės. Todėl indų
architektai geriau išnaudojo įvairias kie-
mų, stogų-terasų ir viso statinio tūrio tei-
kiamas galimybes.⁷

INDŲ ARCHITEKTŪRINĖS ESTETIKOS SAVITUMAS

Grįžkime prie indų architektūrinės
estetikos ištakų, pagrindinių traktatų
korpuso ir juose plėtojamų estetinių idė-
jų aptarimo. Architektūros teorinių trak-
tatų *Vāstu-Brahma-Vada (Architektūros
meno filosofija)* ir *Vāstu-vidya (Mokslas apie
architektūrinės erdvės planavimą)* pavadi-
nimai kilo iš architektūrą globojančio
Vāstu-nara dievo vardo. *Vāstu-vidya* ne-
retai buvo sudedamoji platesnių kitoms
problemoms skirtų tekstų dalis. Archi-
tektūros technines, estetines ir ikonogra-
fines problemas gvildenančios sanskritiš-
kos literatūros korpusas, kaip galima
spręsti pagal išlikusias nuorodas įvai-
riuose šaltiniuose, buvo platus ir įvairia-
pusis. Šių tekstų daugumą sudaro įvai-
rūs enciklopedinio pobūdžio veikalai, ži-
nynai, vadovai, įvairaus techninio profi-
lio literatūra, skirta sakralinės ir pasau-

lietinės paskirties pastatų projektų kūri-
mo principams, jų konstrukcijoms, tech-
niniams brėžiniams, ikonografijos pro-
blemoms ir pan. Daugelis šių traktatų žu-
vo, kai kurių išliko tik vėlesniuose tekstuose
cituojami fragmentai ar į vėlesnius traktatus
įjungtos dalys. Šis sanskritiškos literatūros
korpusas menkai inventorizuotas, susiste-
mintas ir tik nedidelė jo dalis išversta į *Va-
karų kalbas*. Be sanskrito kalba rašytų, ge-
riau specialistams žinomų, traktatų dar
menkiau tyrinėti įvairiose bibliotekose,
archyvuose sukaupiti tekstai įvairiomis
vietinėmis indų kalbomis, vadinamais
prakritais.

Jau senieji Vedų epochos brahmanų
tekstai (VIII–V a. pr. Kr.), vėlesnės sū-
tros ir grihyasūtros (V a. pr. Kr.) teikia
duomenų apie ankstyvosios indų pasau-
lietinės ir religinės architektūros techni-

nius statybos, estetikos, ikonografijos principus. Žinių apie architektūrą yra Maurjū imperijos valdovo Čandraguptos pirmojo ministro traktate *Arthaśāstra*, sukurtame IV a. prieš Kristų. Vėlesnis anoniminis traktatas *Vāstu-vidya* liudija, kad klasikinio periodo architektūrinės estetikos užuomazgų ir architektūros kaip savarankiškos kūrybinės veiklos srities tapsmas tiesiogiai siejasi su seniausiais indų kosmogoniniais požiūriais bei archajiškais vedų epochos aukurų statybos principais. Šio teiginio teisingumu įsitikiname analizuodami ankstyvosios kultinės architektūros paminklų ištakas ir pavadinimus. Pavyzdžiui, budistų ir džainų maldai skirtų koplyčių, o vėliau šventyklų *caitya* pavadinimas kilo iš *citi* – indiškojo ugnies altoriaus ir iš pradžių siejosi su sakraline erdve, kurioje buvo konkretus kulto objektas – altorius, šventasis medis, akmuo.

Tradicinėje vedų altorių išdėstymo schemoje tiesiogiai atsiskleidžia vedų epochos Visatos samprata. Pagrindinėje rytų-vakarų krypties linijoje buvo statomi du ugnies altoriai: rytinėje pusėje – kvadratinės formos, simbolizuojantis dangaus skliautą, o vakarinėje – apskritas, simbolizuojantis Žemę. Kvadratas senovės indų kosmologijoje buvo tvarkos, stabilumo, dangaus sąrangos simbolis, o ratas susijęs su judėjimo, raidos, ciklinės kaitos, Žemės simbolika. Jau senovėje indai žemę išivaizdavo kaip apskritą judantį kūną. Priešais du altorius jungiančią liniją buvo statomas trečiasis kompozicijos akcentas – aukoti skirtas altorius, kuris buvo traktuojamas kaip simbolinis pasaulio centras, sakralinė vieta, jun-

Trigalvio dievo Šivos skulptūra Elefantos šventyklos interjere. VIII a.

gianti kosminį dievų ir žemiškąjį žmonių pasaulius. Šie altorių architektūroje išsirutulioję tikslaus statinių orientavimo į pagrindines pasaulio šalis principai vėliau buvo susieti su kosminėmis diagramomis – mandalomis ir tapo klasikinio periodo indų architektūrinės estetikos pagrindu.

Architektūrinės estetikos užuomazgų formavimasis klasikiniu periodu tiesiogiai siejosi su įvairių kultinės ir pasaulietinės paskirties pastatų projektavimo, jų erdvių planavimo, statybos techninių ir inžinierinių principų tolesniu kanonizavimu, jų suvedimu į funkcionalias mecenatams, architektams, statybininkams ir įvairias funkcijas atliekantiems amatininkams geriau suprantamas sche-

mas. Statydami ankstyvuosius budistinės, džainų, brahmaniškos-hinduistų architektūros paminklus, jų kūrėjai natūraliai orientavosi į amžiais susiklosčiusias kanonizuotas senųjų vedinių aukurų-altorių statybos ir besiformuojančios architektūros estetikos tradicijas.

Todėl seniausiuose architektūros problemas gvildenančiuose traktatuose, remiantis su kosminiais gamtos ciklais glaudžiai susijusiomis nuostatomis ir formalizuotomis mandalų struktūromis, pateikiamos rekomendacijos mecenatams, kulto tarnams, architektams bei statybininkams, aprašoma, kokie turi būti pagrindiniai statinių orientavimo, komponavimo principai, aptariama statinių paskirtis, jų svarbiausios sudėtinės dalys, architektūrinių erdvių funkcionalus paskirstymas, proporcijos, detalės, eksterjero, interjero, aplinkos meninio dekoru ypatumai ir pan.

Senesnės mandukos – mandalos principai indų architektūroje atsiranda apie V a. pr. Kr., vėliau juos keičia paramašajikos mandalos principai, kurie pritaikomi pasaulietinės architektūros reikalavimams, o mandukos mandalos diagramos naudojamos šventyklų ar jų ansamblių planavimui ir statybai. Geometrinės mandalų struktūros tampa indų gyvenamojo namo, rūmų, kvartalo, gyvenvietės ir didelių miestų architektūrinio planavimo išėities tašku. Architektūrinės kiekvieno statinio detalės pajungiamos griežtiems modulio ir proporcijų principams, kurių kanoniškiems aprašinėjimams neretai skiriama didžioji įvairiuose traktatuose architektūros problemoms skirta dalis.

Populiariausias architektūros technines, estetines ir ikonografines problemas gvildenantys traktatai siejami su dviem pagrindiniais Šiaurės ir Pietų tradicijos srautais, kurių savitumą lėmė klimato sąlygos ir konkrečiame Indostano pusiasalio regione ir istoriniame tarpsnyje viešpatavusių bendruomenių gyvenimo būdo ypatybės, mecenavimo, religinės, filosofinės bei estetiškos tradicijos. Šiaurėje ir centrinėje Indijoje iš pradžių stipresnės buvo budistų ir džainų bendruomenės, todėl vyravo jų diegiamos filosofinės, religinės, estetiškos tradicijos, o pietiniuose regionuose – gilius šaknis suleido brahmanizmas ir jį vėliau pakeitusios įvairios hinduistinės bei tantristinės estetiškos kryptys. Ilgainiui keičiantis įvairių valstybinių organizmų sienoms, religinių konfesijų įtakai, keitėsi ir skirtingose Indostano pusiasalio dalyse viešpatavusios tradicijos, o viduramžiais ypač išaugo įvairių religijos krypčių poveikis architektūrinės estetikos raidai. Todėl architektūrinės estetikos problemos dažnai aptarinėjamos ne tik specialiuose mecenatams, kulto tarnams, architektams ir amatininkams skirtuose traktatuose, bet ir įvairių religinių krypčių *āgama*, *purāna*, *padhdhati*, *samhita* ir kituose religinės pakraipos tekstuose.

Tiek Šiaurės, tiek ir Pietų tradicijų architektūros technines, estetines ir ikonografines problemas aptariančiuose traktatuose gausu rekomendacijų, teiginių, pastebėjimų, kuriuose pastatų statybos menas natūraliai siejamas su amatais ir vaizduojamaisiais bei taikomaisiais menais, o architektūros funkcijos perauga į statybines ir susilieja su jomis. Čia kalbama ne tik apie šventyklų, na-

Brihidešvara šventykla. 1000 m.

mų projektavimą, statybą, bet ir apie stulpų, aptvarų, šviestuvų, eksterjerus ir interjerus puošiančių monumentalių skulptūrų, bareljefų kūrimą. *Techniniuose, estetiniuose architektūros ir glaudžiai su ja susijusiose vaizduojamosios dailės traktuose atsispindi indų meninei kultūrai būdingas polinkis į menų sintezę, meninių formų hibridizaciją.*

Dabar pereisime prie glausto pagrindinių architektūrinės estetikos problemas gvildenančių traktatų klasifikacijos ir atskirų jų grupių aptarimą pradėsime nuo universaliausios paskirties tekstų. Iš tikrųjų bendriausių žinių pavidalu technines, estetine ir ikonografines architektūros problemas gvildena skirtingoms pažinimo sritims skirti įvairūs enciklopedinės ir normatyvinės paskirties traktatai. Greta jų yra antroji svarbi traktatų grupė – su žmonių ir dievų apgyventais pasauliais siejami vadinamieji „gyventojų traktatai“ (*vāstuśāstra*) ir, pagaliau, trečioji grupė – „traktatai apie gyvenamas vietas“ arba, kitais žodžiais

tariant, „traktatai apie buveines“ (*vāstuśāstra*), ketvirtoji grupė – „techniniai traktatai“ (*śilpaśāstra*), skirti įvairių meno sričių meistrams. Be minėtų traktatų grupių, funkcionuoja įvairūs glausti traktatai, kurie yra įvairių didesnės apimties traktatų dalys ar jų nedideli fragmentai. Taipogi yra daugybė nedidelės apimties architektūrai skirtų dalių įvairios paskirties traktuose, kuriuose daugiau ar mažiau išsamiai gvildenamos techninės, estetine ir ikonografinės architektūros problemos.

Pirmoji enciklopedinės ir normatyvinės paskirties traktatų grupė gausesnė, o likusios retesnės, tačiau konceptualesnės, vadinasi, svarbesnės siekiant atskleisti indų architektūrinės estetikos savitumą, parodyti jos vietą kitų civilizacinių pasaulių architektūrinės estetikos idėjų kontekste. Įdėmiau pažvelgus į mūsų klasifikacijos sistemoje pateiktos pirmosios grupės traktatus aiškėja, kad joje reikšmingų, architektūrinės estetikos problemas išsamiau gvildenančių veika-

lų yra nedaug. „Apskritai svarbūs šios kategorijos veikalai, – konstatuoja autoritetingas jų žinovas Bruno Dagens, – yra sąlyginai reti: architektūra ir ikonografija dažniausiai juose susipina – retkarčiais labai detalai arba pakiliai išdėstyti įvairiuose daugiau ar mažiau ambicingose enciklopedinėse knygose arba specializuotuose įvairių sričių traktatuose, kuriuose architektūros ir ikonografijos problemoms taip pat skiriamas dėmesys. Šios pakraipos kai kuriose didelės apimties puranose, valdovų nutarimu sukurtose enciklopedijose, kaip *Mānollāsa* arba *Samarānganasūtradhāra*, šivaistinėse *āgama* arba įvairiuose višnuistų pamokymuose, arba *Grhyasūtroje* arba *Arthaśāstroje*.⁸ Universaliausi enciklopediniai iki nūdienos išlikę architektūros technines, estetines ir ikonografines problemas gvildenantys veikalai yra *Mrgendrāgama*, *Kāmikāgama*, *Tantrasamuccaya*, *Maricisamhitā*. Juos iš tikrųjų galima traktuoti kaip savotiškas architektūros enciklopedijas ar sąvadus. Antrają traktatų grupę geriausiai reprezentuoja *Mānasāra* ir su ja glaudžiai susijusių tekstų korpusas o trečiąją – su „gyventojų traktatų“ tradicija siejamas *Mayamata* (IX–XII a.). Jis savo stiliumi artimiausias šivaistinių *āgama* tekstams. Prie šio traktato šliejasi nemažiau svarbi kitų šios tradicijos tekstų grupė.

Visų trijų aptariamų grupių traktatų paskirtis ir tyrinėjamų problemų laukas yra panašus nuo praktinių statinių projektavimo, vietos parinkimo, statybos klausimų iki detaliausių ikonografijos ir astrologinių problemų, kurios turi padėti architektui parinkti statiniui palankiausią vietą ir funkcionaliai išdėstyti pagrin-

dines statinio erdves. Religinės pakraipos traktatuose ypatingas dėmesys teikiamas šiems pagrindiniams sakralinės architektūros pastatams: šventykloms (*prāsāda*), įėjimo centre esantiems bokštams (*mandapa*), salėms (*sabhā*), o pasaulietinės architektūros problemas gvildenantys traktatai analizuoja gyvenimui skirtų namų, rūmų, visuomeninių pastatų, gyvenviečių, miestų statybos, planavimo, pastatų sudėtinių dalių, interjero, komunikacijų ir kitas problemas.

Atsiribodami nuo enciklopedinio pobūdžio tekstų, dabar pereisime prie glausto kitų, konceptualesnių, traktatų grupių aptarimo. Šiuo aspektu viena svarbiausių specializuotų architektūros technines ir estetines problemas gvildinančių tekstų grupė siejasi su minėtu didžiuliu baziniu 5400 eilių, padalintų į 70 skyrių, šivaistų tekstu *Mānasāra*, kuriame greta bendriausių architektūros techninių ir estetinių problemų daug dėmesio skiriama ikonografijai ir ikonometrijai. Pirmosios dešimt šio traktato dalių yra skirtos dviejų žemės gyventojų kategorijų, gyvenančių natūralioje gamtos aplinkoje (kaimo gyventojų) ir didesnėse gyvenvietėse ar miestuose gyvenimo sąlygų savitumui aptarti. Didžiausioje *Mānasāra* dalyje nuo 11 iki 30 skyriaus detalai gvildenamos specifinės techninės ir estetinės sakralinės ir pasaulietinės architektūros problemos. Aptariamose pastato vietos parinkimo, jo konstrukcijos, sudėtinių dalių santykiai, aprašinėjami įvairių šventyklų, paviljonų, koplyčių tipai, jų architektūrinės konstrukcijos, dekoro principai. Čia taipogi daug dėmesio skiriama rūmų, individualių gyvenamųjų pastatų architektūrinių

reikalavimų aiškinimui. Toliau šiame veikale nuo 31 iki 36 skyriaus aptariamos įvairiausios techninės ir estetiškos įvairių rezidencijų, poilsiui skirtų statinių problemos, netgi kilmingų žmonių transportavimui skirtų priemonių (ištaijingų kariatų, palankinų, gultų ir pan.) funkcionalios konstrukcijos klausimai. Tekste išskirtinis dėmesys teikiamas įvairioms dievybių simbolinės reprezentacijos ir ikonografijos problemoms. Aprašomas pagrindinio garbinimo objekto Lingos vaizdavimas, jo pjedestalas, ant kurio patalpinamas kulto vaizdinys, aptarinėjami jo funkcionavimo sakralinėje erdvėje principai, aiškinama, kaip su šiuo pagrindiniu kulto objektu turi sąveikauti kitos šventyklos interjero detalės. Prie aptarto bazinio *Mānasāra* traktato šliejasi daugelis kitų mažiau reikšmingų *vāstuśāstra* tradicijos tekstų, kuriuose epizodiškiau gvidenamos techninės ir estetiškos architektūros problemos. XII a. teoretikas Aghorasivacārya apjungė *āgama* tradicijos mokymus į savotišką mokymo tikslams skirtą sąvadą *Kriyākramadyotika*.

Kita svarbi architektūrinės estetikos problemas gvildenančių tekstų grupė siejasi su anksčiau minėtu solidžios apimties (daugiau nei 3300 eilių, 36 dalių) traktatu – *Mayamata*. Jam priskiriama dieviškoji kilmė, kurią primena pavadinimas, apeliuojantis į dieviškos kilmės architektą, vardu Maya. Šis traktatas siejasi su vadinamaisiais „gyventojų traktatais“. *Mayamata* dešimtojo skyriaus pradžioje rašoma, kad jis priklauso *vāstu* traktatų tradicijai, kuri aptaria „gyventojui“ skirtus pastatus. Tačiau iškart reiktų pastebėti, kad sąvoka „gyventojas“

Madurai-Menaši šventykla. XVII a.

indų estetiniuose traktatuose vartojama plačiai, vienoje sąvokoje apjungiant žemės ir dangaus gyventojus – pasaulietiniuose pastatuose, paprastuose namuose gyvenančius žmones ir šventyklose gyvenančius dievus ir pusdievius. Iš čia plaukia ir dievams bei pusdieviams skirtų šventyklų ikonografijos ypatumai, kuriems daugelyje architektūros problemas gvildenančių traktatų teikiamas išskirtinis dėmesys.

Mayamata traktatui yra artimas *Kāmikāgama*, tačiau dėl periodizacijos sunkumų sudėtinga pasakyti, kuris iš jų yra senesnis. Galimas dalykas, kad abu jie išplaukia iš tų pačių senesnių neišlikusių šaltinių. Artimų minėtiems traktatams fragmentų aptinkame ir kitame tekste *Diptāgama*.

Dar viena svarbi architektūros techninės, estetiškos ir ikonografinės proble-

mas gvildenančių tekstų grupė siejasi su kanonišku šivaistinių *siddhāntin* tekstų korpusu, kuris jungia 28 didžiuosius, *āgama* vadinamus tekstus ir daugiau nei 300 smulkesnių, antraeilių, *upāgama* vadinamų tekstų. Kiekvienas iš jų yra tiesiogiai ar netiesiogiai susijęs su kuriuo nors iš pamatinių šios tradicijos tekstų.

Āgama yra tam tikra indų religinių tekstų rūšis, kartais siejama su sakraliniais vedų tekstais, o klasikiniu periodu ir ypač viduramžiais – su tantristinių, šivaistinių, višnuistinių ar šaktistinių tekstų tradicijomis. Turininguoju aspektu jie skirstomi į teologines-filosofines-estetines, jogines ir ritualines problemas gvildenančius tekstus. Didelė *āgama* tradicijos tekstų dalis daug dėmesio skiria šventyklų įkūrimo, jų vietos nustatymo, orientacijos į pasaulio šalis, architektūros techninėms ir estetinėms problemoms, eksterjero ir interjero detalėms, pagrindinės sakralinės erdvės apipavidalinimo kanoniškiems reikalavimams, statulų kūrimo, jų ikonografijos ir šventyklų inventoriaus detalėms. *Āgama* ir *upāgama* tradicijų tekstus dažniausiai sudaro keturios pagrindinės kanoniškos dalys – teorinės doktrinos, ritualų, deramo elgesio ir jogos principų išdėstymas, tačiau iki nūdienos išlikę šių tradicijų tekstai rodo, kad ne visuomet šių reikalavimų buvo griežtai laikomasi. Todėl konkretaus teksto orientacija į aiškiai apibrėžtas problemas neretai lemdavo jo struktūrą ir pagrindinių problemų laukus. Šios nuostatos akivaizdžios dviejuose mus dominančių problemų aspektu svarbiuose šivaistų technines ir estetines architektūros problemas gvil-

denančiuose *Ajitāgama* ir *Rauravāgama* traktatuose, kurie minimi penkioliktu ir šešioliktu numeriu šios tradicijos kanoniškame sąrašė. Iš mūsų minėtų architektūros problemas gvildenančių traktatų neabejotinai vienas svarbiausių yra prie išlikusių seniausių pietų traktatų priskiriamas *Rauravāgama* (VII–VIII a.). Minėtų dviejų traktatų autoritetas indų architektūrinės estetikos tradicijoje yra nekvestionuojamas, kadangi jiems priskiriama dangiškoji kilmė. Jų kūrėju skelbiamas Šiva, o *Ajitāgama* tarpininku Višnu ir *Rauravāgama* – išminčius Ruru.

Šiuose šivaistų tradicijos traktatuose aptariamos įvairios architektūros ir su ja susijusių menų komplekso problemos: nuo statinio ar jų kompleksų vietos parinkimo, orientacijos, statybinių medžiagų (akmens, plytų, medžio) pasirinkimo, konstrukcijų sistemos, jų sudėtinių elementų komponavimo principų, proporcijų, dydžio, atskirų ansamblio elementų, erdvių paskirstymo, horizontalių ir vertikalų proporcijų, pagrindinių eksterjero ir interjero detalių santykio iki detalaus įvairių kulto objektų ikonografinių elementų aprašinėjimo.

Architektūrinės estetikos problemų gvildinimo išsamumu neabejotinai svarbesnis yra *Ajitāgama*, kuriame net 15 skyrių įvairiais aspektais aptarinėja įvairias technines, estetines ir ikonografines architektūros problemas, iš kurių svarbiausios miestų ir pastatų statymo vietos parinkimas, orientacija į pasaulio šalis, greta supantį kraštovaizdį, pastato konfiguraciją ir aukštų skaičių, konkrečių pastatų išdėstymas, jų funkcionalus ryšys, eksterjero ir interjero apipavida-

linimas, kanoniški ikonografiniai reikalavimai ir pan. „Pastatus, – rašoma jame, – reikia statyti atsižvelgiant į jų paskirtį, interjero detalių išdėstymas turi būti labai paprastas (*Ajitāgama*, 3.33).“⁹ *Rauravāgama* šiuo aspektu žvelgiant yra mažiau reikšmingas tekstas, kadangi jame architektūrai skirti tik 4 skyriai. Tačiau ir juose gvildinama daug specifinių architektūrinės estetikos problemų.

Greta minėtų, indų architektūrinės estetikos savitumui pažinti svarbiausių traktatų yra ir kitų, į kuriuos atkreipia dėmesį Vincentas Lefevre'as. Tai pirmiausia VI a. *Varāhamira* astrologijai skirtas traktatas *Brhatsmahitā*, kurio atskiros dalys yra skirtos miestų statybai (52 sk.), šventykloms (55 sk.), kanoniškų vaizdinių sistemoms aptarti (57 sk.). Šiame traktate detalai apibrėžiami visų pagrindinių šventyklos sudėtinųjų dalių, durų aukščio, kultinės skulptūros pje-destalo, pačios skulptūros aukščio, skulptūros veido proporcijų ir daugybė kitų kanoniškiems estetikos reikalavimams paklūstančių išmatavimų.

Yra dar viena, indų architektūrinės estetikos ypatumams pažinti neabejotinai svarbi tekstų grupė – puranos. Šiame puraninės literatūros korpusė dėl jos enciklopedinio pobūdžio ne tiek daug dėmesio skiriama architektūrinės estetikos ir meninės kūrybos problemoms. Tačiau ir jame aptiksime vertingų žinių apie miestų ir šventyklų statybos principus, skulptūrinio ir tapybinio dekoro ypatumus, svarbiausius kanoniškus reikalavimus, kuriamų vaizdinių sistemas, ikonografinių elementų santykius ir pan. Iš svarbesnių puranų, kuriuose gvildenamos minėtos problemos, pirmiausia rei-

kėtų išskirti *Agnipūrana* (104 sk.), *Matsyapūrana* (252, 257–270 sk.) ir *Visnudharmottarapūrana* (34–38, 88 sk.). *Agnipūrana* geriausiai indų estetikos ir meno teorijos tyrinėtojams pažįstama savo ikonografinėms problemoms skirtomis dalimis, kaip ir panašias problemas gvildenanti *Mānasollāsa*, o *Matsyapūrana* teikia daug bendrų žinių apie architektūros pamatinius principus, bendriausius šventyklų ir vaizdinių kūrimo bruožus. *Visnudharmottarapūrana* vienodai reikšmingas tiek indų architektūros, tiek ir tapybos estetikos pažinimo tekstas, dažnai cituojamas ir komentuojamas indų tapybos estetikai skirtuose tyrinėjimuose.

Kalbant apie architektūrinei estetikai svarbų puraninės literatūros korpusą vertėtų prisiminti ir garsųjį *Bhāvagata Purānam* tekstą, kuriame aptariama architektūros pastatą supančio estetinio konteksto formavimo svarba, pabrėžiamas architektūros, vaizduojamosios dailės ir ją atitinkančios ikonografijos vidinis sąryšis. „Kai norima pastatyti statulą, – rašoma *Bhāvagata Purānam*, – reikia tuo pačiu metu statyti tvirtą šventyklą, apsuptą gražiais sodais, gėlėmis ir padidinti žemiškų dovanų kiekį tam, kad būtų lėšų kasdienėms kulto reikmėms ir kelionėms į šventas vietas bei šventėms“ (*Bhāvagata Purānam*, XX knyga, 27 sk., 50 šloka). Šis išskirtinis dėmesys architektūrinio konteksto problemoms būdingas ne tik pietinėje Indostano pusiasalio dalyje išsiskleidusioms architektūrinės estetikos ir architektūros tradicijoms, bet ir vėliau galingą islamo bei persų architektūrinės estetikos tradicijų įtaką patyrusiai Didžiųjų Mogolų dinastijos architektūrinės estetikos tradicijai.

Kitaip nei literatūrinės estetikos traktatai, kurie jau daugiau nei šimtmetį plačiai mokslininkų tyrinėjami ir komentuojami, architektūros problemas nagrinėjantys traktatai *vāstuśāstra'os* ir su jais susiję įvairūs techniniai ir vaizduojamosios dailės (tapybos, skulptūros) estetiškos problemos gvildenantys veikalai – *śilpaśāstra'os* – dar menkai tyrinėti. Vastuśāstrų tekstai neretai yra platesnių śilpaśāstrų tekstų sudėtinė dalis.

Taigi, glaustai aptarę indų architektūrinės estetikos genezę, pirmiausia galime konstatuoti, kad architektūrinės estetikos problemos buvo gvildenamos įvairaus profilio ir paskirties traktuose, kuriuose pagrindinis dėmesys greta estetinių buvo sutelkiamas į technines ir ikonografines problemas. Antra vertus, jau ankstyvajame indų architektūrinės este-

tikos raidos etape išryškėjo esmiškai kitoks, palyginti su anksčiau vyravusia poetikai ir dramos menui skirta *natyaśāstra* tradicija, traktatų pobūdis. *Vāstuśāstra* tradicijos traktatų labai platus (nuo metafizikos ir detaliausių techninių dalykų) problemų laukas buvo nulemtas jų daugiafunkcionalumo ir praktinio taikomojo pobūdžio. Todėl *vāstuśāstra* tradicijos traktuose, kaip ir su architektūra artimai susijusioje vaizduojamosios dailės traktatų *śilpaśāstra* tradicijoje, daugiau dėmesio buvo skiriama praktinėms ir grynai techninėms architektūrinės estetikos problemoms. Lyginant indų ir kitų civilizacinių pasaulių architektūrinės estetikos tradicijas iškart į akis krinta pirmosios turtingumas, įvairiausių architektūros problemų gvildinimo nuoseklumas ir daugiaaspektiškumas.

Nuorodos

- 1 Dubois Abbé J.A. *Moeurs, institutions et cérémonies des peuples de l'Inde*. – Paris, 1825, vol. 2, p. 342–43.
- 2 Lefèvre V. *Comanditaires et artistes en Inde du Sud*. – Paris, 2006, p. 115.
- 3 Raj Rewal. Statut d'architecte et artisan // *Architectures en Inde*. – Paris, 1986, p. 12.
- 4 Lefèvre V. *Comanditaires et artistes en Inde du Sud*. – Paris, 2006, p. 122.
- 5 Bhattacharya T. *The Canon of Indian Art or a Study of Vastuvidya*. – Calcutta, 1963, p. 124.

- 6 Gunasinghe S. *La technique de la peinture indienne d'après les textes de śilpa*. – Paris, 1957, p. 4.
- 7 Žr. Raj Rewal. Statut d'architecte et artisan // *Architectures en Inde*. – Paris, 1986.
- 8 Dagens B. *Traites, temples et images du monde indien. Etudes d'histoire archéologie*. Institute Francais de Pondichéry. – Pondichéry, 2005, p. 38.
- 9 *Ajitāgama*. éd. critique par N. R. Bhatt. – Pondichéry, 1964, vol. 1, sk. 3.33.

Literatūra

- Anand M.R. *The Hindi View of Art*. – London, 1957.
- Andrijauskas A. Klasikinė indų estetika // *Filosofija, sociologija*, 1996, Nr. 2, p. 60–71.
- Andrijauskas A. Mathuros ir Gandharos mokyklų skulptūra klasikinės indų civilizacijos kontekste // *Logos*, 2007, Nr. 52, p. 117–126.

- Andrijauskas A. Senovės Indijos estetika ir vedų literatūros kanonas // *Filosofija, sociologija*, 1995, Nr. 2, p. 82–92.
- Andrijauskas A. Viduramžių Indijos estetika // *Filosofija, sociologija*, 1990, Nr.3, p. 32–48.
- Andrijauskas A. Viduramžių indų meno ypatumai // *Indra'96*. Vilnius, 1997, p. 11–18.

- Auboyer J. *Les arts de l'Inde et des pays indians*. – Paris, 1968.
- Beinorius A. *Sąmonė klasikineje Indijos filosofijoje*. – Vilnius, 2002.
- Bose Ph. *Principles of Indian Śilpaśāstras with the Text of Māyāśāstra*. – Lahore, 1926.
- Chaudhury P. *Studies in Comparative Aesthetics*. – Santiniketan, 1953.
- Coomaraswamy A. *Selected Papers*. – Princeton, t. 1- 2, 1977.
- Dagens B. *Etudes thématiques*. – Paris, 1994.
- Dagens B. *Les enseignements architecturaux d'Ajī-tāgama et du Rauravāgama [Etudes sur les āgama śivaites, II]*, Institute Francais de Pondichéry. – Pondichéry, 1977.
- Dagens B. *Les monuments indiens, théorie et réalité: du texte du monument bâti et illustré*. Institute Francais de Pondichéry. – Pondichéry, 1981, vol. 1-2.
- Dallapiccola A.L. *Shastric Traditions in Indian Arts*, vol. I: *Texts*; vol. II: *References and Documentation*. – Wiesbaden, 1989.
- Danielou A. *Le Temple hindou*. – Paris, 1977.
- Delahoutre M. *L'art et spiritualité de l'Inde*. – Paris, 1996.
- Delahoutre M. *La sacré et esthétique dans l'art de l'Inde // Traité d'antropologie du sacré*. – Paris, 1995, vol. 2, p. 85-107.
- Delahoutre M. *La sacré et son expression esthétique: espace sacré, art sacré, monuments religieux // Traité d'antropologie du sacré*. – Paris, 1990, vol. 1, p. 120-141.
- Delahoutre M. *Le temple hindou // Espace, eglise, arts, architecture*, Nr. 3, 1978, p. 36-39.
- Diptāgama*, Pondichéry, 2004.
- Fergusson J. *History of Indian and Eastern Architecture*, 2 vols, London, 1876; New York, 1891.
- Foucher A. *L'art gréco-bouddhique du Gandhāra. Étude sur les origines de l'influence classique dans l'art bouddhique de l'Inde et de l'Extrême-Orient*, 2 t. [t. 1 : 1905 ; t. 2 en trois fasc. : 1918, 1922, 1951], Paris, Imprimerie nationale (PEFEO, 5 et 6).
- Frédéric L. *L'art de L'Inde et l'Asie du Sud-Est*, 1994.
- Gupta S.P. *Les racines de l'art indien*. – Paris, 1990.
- Jaskūnas V. *Vizualiosios tapatybės. Indijos meno recepcija Vakaruose*. – Vilnius, 2005.
- Kramrisch S. *Arts de l'Inde. Traditions de la sculpture, de la peinture et de l'architecture indiennes*. – Paris-London, 1955.
- Loth A.-M. *Art de l'Inde, diversité et spiritualité*. – Paris, 1994.
- Mayamata. *Traité sanskrit d'architecture*. – Pondichéry, 1972, 1976, vol. 1-2.
- Misra R.V. *Śilpa*, in *Kalātattvakośa*, Vatsyan K. Ed. Vol. II: *Eight Selected Terms*, Braumer B. Ed, New Delhi, 1988.
- Pandit Sh. *An Approach to the Indian Theory of Art and Aesthetics*. – Delhi, 1977.
- Parmantier H. *L'art architectural Hindou dans l'Inde et en Extrême-Orient*, Vanoest, Paris, 1948.
- Renou L. *L'Inde classique*. – Paris, 1996, vol. 1-2.
- Śrīvastava B. *Nature of Indian Aesthetics with Special Reference to Śilpa*, Varanasi, 1985.
- Sudhi P. *Aesthetic Theories of India*, Puna, 1983.
- Viennot O. *Temples de l'Inde centrale et occidentale. Etude stylistique et essai de chronologie relative du V-e au milieu du X-e siècle*. – Paris, 1976, vol. 1-2.